

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ (*Львів*)

НОТАТКИ ДО НЕНАПИСАНОЇ КНИГИ

(*Motylewicz Jerzy. Społeczeństwo Przemyśla w XVI i XVII wieku. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 433 s.**)

Перемишль ще від переддержавної доби посідав особливі позиції в житті того історичного регіону, який йому згодом тривалий час судилося очолювати, відіграючи в ньому роль домінуючого культурного осередку. У тихому провінційному місті зі спокійним розміреним життям нині про неї нагадують хіба нечисленні немало перебудовані кам'яниці унікальної через розташування на узгір'ї Ринкової площі та ще, звичайно, храми. Правда, лише католицькі: навіть греко-католицький собор Різдва святого Іоана Предтечі знайшов притулок у костьолі єзуїтів (чужі стіни прийняли його ще від кінця XVIII ст.). Так кожен уважний уже з першого погляду входить у головну “проблему”, успадковану від історії, в реаліях нинішнього Перемишля немало “пригашену”, від чого вона, закономірно, ніяк не маліє.

Нинішнім спадкоємцям української традиції Перемишля по ту сторону кордону не зовсім до цього. В актуального господаря з польської сторони інтерес, об'єктивно, нерідко акурат протилежний. Ця обумовлена усім попереднім ходом історії розбіжність позицій на ґрунті міста, яке в контексті самого процесу свого розвитку, власної долі неминуче приречене виступати об'єктом не без полярностей підходів, заважила не тільки на минулому, а й на його сьогоднішньому сприйнятті. Оскільки українській стороні “не до Перемишля”, з її боку осмислення історії одного з найважливіших осередків культурної традиції західноукраїнського регіону ніколи не набирало ширшого виразу, хоча для висвітлення окремих часткових проблем зроблено не так уже й мало. Зусилля польських господарів на відповідному напрямі засвідчують два томи історії міста, з яких перший присвячений доавстрійському періодові¹. Уже в новіші часи вийшло три томи нової його історії, втім один з оглядом тієї ж доби (видання продовжується)².

На такому тлі поява обширного дослідження перемишльської міської спільноти XVI–XVII століть неминуче зарисовується явищем винятковим,

* Висловлюю щирю подяку докторові історичних наук Богданові Гудеві та кандидатові історичних наук Андрієві Фелонюку за сприяння в роботі над цією рецензією.

¹ 1000 lat Przemyśla. – Rzeszów, 1976. – Т. 1.

² Dzieje Przemyśla. – Przemyśl, 2003. – Т. 2 (1340–1772). – Cz. 1: U schyłku Średniowiecza / Pod red. F. Kiryka.

яке не можна не вітати задалегідь. Воно написане насамперед і значною мірою на матеріалах актових книг міського уряду, які здебільшого вперше впроваджено до наукового обігу, тому видання, природно, є вартісним зведенням джерельних відомостей. З огляду на зазначені особливості історії Перемишля та їхнє нинішнє сприйняття, перед автором стояло далеко не просте завдання, й уже сам той факт, що він за нього взявся, – свідчення на його користь.

Однак рецензентові приділено не так приєднуватися до уславлення героїв, як вдаватися до деталей, у яких відомо хто (що) ховається. І тут, природно, не можна обійтися без зауважень на адресу книги, зрозуміло, – достатньо різнорідних. Вони стосуються як певних особливостей загальної концепції, так і сприйняття й тлумачення окремих проблем, різних аспектів підбору, використання залученого комплексу джерел, літератури, коректності добору, відчитання й інтерпретації самих джерельних свідчень, авторської і редакторської роботи, а навіть окремих ширших явищ, притаманних сучасній науковій традиції та видавничій справі, зрештою, – відображення зазначеного історичного українсько-польського розходження у сприйнятті Перемишля.

Книга Є. Мотилевича продовжує тему, яку досить активно опрацьовує новітня польська історіографія, тому на рівні загальної схеми під рукою було достатньо широке коло концептуальних взірців. Саме ці напрацювання визначили як структуру, так і співвідношення окремих частин (поза тим, природно, що диктував конкретний зібраний матеріал). На цьому рівні доводиться відзначити непропорційність та різнорідність окремих розділів. Частина з них написані майже виключно за архівними матеріалами, інші – переказують відомості з літератури, нерідко навіть не зовсім “у темі,” й це розходження, природно, не на користь рецензованого видання. Подібне протиріччя виявляється і в окремих частинах поодиноких розділів. Воно стало внаслідок того, що автор іноді надто виходить поза конкретну обрану тему, віддаючись викладу доступних у літературі фактів нерідко ширшої вимови. Красномовний приклад цього – чимала розповідь про діяльність латинських єпископів здебільшого з-поза проблематики історії самої міської спільноти, без виразнішого сліду намірів показати єпископів членами міського організму, що їм належить цілком природно. Шукати чогось відповідного з історії православних та уніатських єпископів, зокрема, навіть знаного своєю активністю владики Антонія Радилівського, зрозуміло, не доводиться. Про місцеве юдейське середовище тим більше не йдеться.

Водночас з тих же міркувань бракує певних явищ, без яких неможливо уявити міську спільноту взагалі й такого осередку, яким був Перемишль, – зокрема. Насамперед, хоч як це дивно для польського автора, у книзі, безперечно, надто скромно присутнє середовище духовенства. Те, що про нього сказано, дуже мало нагадує власне внутрішню історію, хоча виклад пропонує окремі вартісні матеріали саме такого зразка. Не випадає доводити значення духовенства різних рівнів як окремого елементу міського суспільства – по-

слідовно звернутого до нього й водночас внутрішньо немало відособленого, замкнутого в собі. Відсутність відповідного спеціального розділу ніяк не виправдовують розпорошені відомості, тим більше, – за цілковитого браку місцевого чернецтва (навіть католицького поза декількома фактами культурної історії). Монастиря на Вовчу – давньої, ще від княжих часів замиської резиденції перемишльського владика – шукати, зрозуміло, зовсім марно. Доволі загально описано лише середовище католицьких єпископів і каноніків, та й то насамперед у контексті релігійності й релігійного життя, немало поза тими сторонами внутрішньої історії міської спільноти, яким присвячена книга. Зрозуміло, що воно потрактоване майже виключно за літературою, хоча навряд чи забракло б джерел, насамперед усе ще мало використаних фондів місцевого митрополичого архіву, проте до церковних архівів автор сягав дуже скромно. Інші ж рівні духовної спільноти практично не існують взагалі, тим більше в українському та юдейському середовищі (природно, так само поза поодинокими розкиданими в різних розділах сюжетами).

Серед прикметних особливостей книги, які не можна не відзначити на рівні структури, привертає увагу також відсутність інформації стосовно складення своєрідного міського суспільства в тому вигляді, в якому воно є об'єктом дослідження. Короткий ретроспективний екскурс сприймається вкрай необхідним – його відсутність згодом неодноразово дається взнаки в самому викладі. Однак, як виявляється, з давнішою історією автор взагалі не зовсім у ладах. До не позбавленого знаного “ризик” утвердження на місцевому ґрунті польської традиції він вочевидь не вдається, тому такий висновок підказали пропоновані тлумачення окремих принагідно пригаданих фактів найдавнішої української історії Перемишля. Для Є. Мотилевича, як і для більшості його співвітчизників, вона і надалі насамперед, швидше, небажана. Своєрідний це обов'язок – робити такі висновки, проте як інакше розуміти, наприклад, таке визнання: “W jakim więc czasie szukać należy początków osady miejskiej o usankcjonowanych dokumentem lokacyjnym podstawach prawnych? Jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie nie jest w stanie sformułować aktualnie nauka historyczna. Można tylko domniemywać, śledząc kolejne etapy wzmożonych akcji osadniczych w ukształtowanej administracyjnie w początkach XV wieku ziemi przemyskiej, że stało się to za sprawą króla Kazimierza Wielkiego, lub najpóźniej, co wydaje się mniej prawdopodobne, księcia Władysława Opolczyka, namiestnika Rusi, mianowanego przez króla Ludwika Węgierskiego. Nie można pominąć też poglądu, coraz częściej przyjmowanego jako najbardziej zbliżonego do prawdy, że miejskim prawem magdeburskim rządził się Przemysł jeszcze w czasach księcia Lwa syna Daniela I, a więc po 1301 roku (sic!)” (11)³? Згідно зі званою традицією, воно однозначно закладає,

* Тут і надалі цифра в дужках вказує конкретну сторінку рецензованої книги, про яку йдеться у відповідному місці.

³ Проблема має свою літературу, з новіших позицій якої див.: *Janeček A. Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. – Wrocław; Praha, 2002. – S. 177–189.*

нібито місто так справді існує лише від королівської локації, хоча надалі й стверджується функціонування на час її появи усталених міських структур, а також і органів самоврядування (111). Для Перемишля, як відомо, – це очевидний історичний нонсенс. Але це вже інша проблема, численними її виявами так чи інакше присутня практично в кожному розділі, тому до неї доведеться звернутися окремо.

Відзначена відсутність послідовно дотриманого співвідношення нерідко не менш виразно вимальовується й на іншому матеріалі. Головна тема книги закономірно відсилала до самого міського середовища, тому природно необхідні елементи ширшого контексту повинні обмежуватися. Звідси очевидним порушенням обраного підходу виглядає, наприклад, досить детальний переказ чинних правових норм функціонування жидівської спільноти (69–70). Він тим більше виділяється, що на сторінках книги фактично виявляється одиноким: до інших “націй” відповідний матеріал подано дуже обмежено.

Непропорційність помітна й при викладі інших споріднених тем на матеріалі з історії окремих міських громад. Загальновідомо, наскільки істотною була роль церковних братств у тогочасному суспільстві. У книзі її відбито явно недостатньо, й показово, що насамперед (що не може не видатися дивним), – костельних братств. Так само мало наголошено на ремісничих цехах як релігійних об’єднаннях. Надто поверхово потрактовано також функціонування церковних братств. Складається враження, що в останньому випадку автор пішов насамперед за новішим польським дослідженням на відповідну тему, а матеріал, відкладений в опрацьованих актових книгах міського уряду, не кажучи про документи братського походження серед решток парафіяльних архівів та актів єпископського уряду, виявився поза його увагою.

Явно недостатнім є теж виклад історії професійного середовища митців Перемишля, окрім виразніше зарисованих італійських будівничих. Новіші дослідження переконують, що упродовж XVI–XVII ст. місто мало немалий гурт майстрів різноманітних спеціальностей, що забезпечує чималий простір для аналізу різних сторін їхнього внутрішнього життя. Свого часу Юзеф Томаш Фразік опублікував переліки малярів, які засвідчили достатньо активне функціонування цієї суспільної групи – як польського, так і українського відгалуження⁴, подав і декілька імен набагато менше знаних на місцевому ґрунті скульпторів⁵ (у книзі їх навіть не згадано). Автор цих рядків докладно опрацював середовище українських малярів XVI⁶

⁴ *Frazik J. T. Sztuka ziemi przemyskiej i sanockiej około r. 1600. Uwagi o wykonawcach // Sztuka około roku 1600: Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Lublin, listopad 1972. – Warszawa, 1974. – S. 214–221; idem. Zarys dziejów sztuki Przemysła // 1000 lat Przemysła. – T. 1. – S. 501–506.*

⁵ *Idem. Sztuka ziemi przemyskiej... – S. 210, 212.*

⁶ *Александрович В. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища [= Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3]. – Львів, 2000. – С. 41–82.*

і XVII ст.⁷, водночас вказавши на незрозумілу відсутність митців польського походження від 1460-х рр. до середини XVI ст. та примноження їхніх рядів досить відчутними темпами після середини цього століття⁸. На такому зарисі ситуації мала заважити та маловідома цехова реформа, на яку вказує королівське надання об'єднаному цехові статуту на зразок львівського (1558)⁹. Є. Мотилевич до цих матеріалів не сягав (у переліку використаної літератури немає навіть зазначеної статті Ю. Т. Фразіка 1974 р.), внаслідок чого не тільки одна з яскравих сторінок міського суспільства, але й та, по якій залишився найвиразніший реальний слід, опинилася поза увагою. А щодо початків перемишльського об'єданого цеху золотарів, конвісарів та малярів лише повторено припущення, що вони сягають ще XVI ст. (241), хоча в преамбулі цитованої в тексті публікації цехового статуту 1625 р. вказано конкретну дату й викладено задокументовану скромну історію об'єднання.

Правда, на завершення автор присвятив малярам декілька рядків у загальному огляді культури в місті (406–407), проте зроблено це, на жаль, у знаному жанрі “*romylenia z poplątaniem*”. Характерно, що вступом до короткого екскурсу в ряди малярів слугує покликання на вже розглянуті приклади міщанських збірок малярства. При цьому не може не постати виразна колізія, оскільки є очевидним, що в них не знаходилися картини виключно перемишльських майстрів, так само, як ці останні не працювали тільки для міщанських помешкань. Однак усе решта виявляється поза увагою. Так само нібито цілком прийнятна фраза “*W Przemysłu znajdowało pracę w każdym okresie kilku malarzy*” (206) несе очевидне перекручення конкретної ситуації, оскільки знані досі майстри, за поодинокими винятками, жили в місті, а не “знаходили в ньому працю”. Зрештою, спершу Ю. Т. Фразік, а згодом автор цих рядків, як зазначалося, навели цілком конкретні відомості про персональний склад місцевого малярського середовища з досить докладним окресленням основних моментів його еволюції. Опубліковано також перегляд зібраних відомостей про зовнішні контакти цієї суспільної групи¹⁰. Систематично опрацьовано записи міських і гродських актових книг про українське середовище. Ю. Т. Фразік далеко не вичерпно описав склад польських малярів, відомості про них другої половини XVII ст. досі

⁷ *Його ж.* Середовище українських малярів Перемишля у XVII столітті // Україна у Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – К., 2002. – Вип. 2. – С. 231–256.

⁸ *Його ж.* Західноукраїнські малярі... – С. 78–79.

⁹ *Aleksandrowycz W.* Cenne źródła do dziejów przemyskiego środowiska malarzy cechowych XVI–XVII w. // Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Biuletyn informacyjny PWIN. – Przemyśl, 1996. – Nr 2. – S. 182, 183; *idem.* Statut cechu złotników, malarzy i konwisarzy przemyskich, potwierdzony 6 października 1625 roku // Rocznik Historyczno-Archiwalny. – Przemyśl, 1997. – T. 12. – S. 6, 7.

¹⁰ *Idem.* Malarze w związkach artystycznych Przemyśla i ziemi przemyskiej XV–XVI wieku // Przemyskie Zapiski Historyczne. – 1999. – R. XI (1998): Studia i materiały poświęcone historii Polski Południowo-Wschodniej. – S. 105–121.

не опубліковано. Проте Є. Мотилевич не лише знехтував цими напрацюваннями, а й “легко” потрактував саму проблему.

Чергове питання викликає буквально наступне речення про середовище українських малярів “w Przemyślu i okolicy”. Воно є очевидним відтворенням спопуляризованої серед польських авторів думки Віри Свенціцької з її тексту до багатотомної “Історії українського мистецтва” про діяльність українських малярів “в околицях Перемишля”, де не основаними на джерелах загальними міркуваннями відтягнуто увагу від самого міста до зовсім абстрактних “монастирів”. Речення про майстрів, “specjalizujących się w malarstwie cerkiewnym” (sic!) завершує зворот “wykonujących prace także dla wyznawców innych religii”. Відкликання відсилає до священника Гайля, тривалий час зайнятого над ансамблями монументального малярства східнохристиянського родоходу в костьолох Польщі. Для чого загальновідомий ще від початку ХХ ст. факт так приховано й чому короля укрито під шатою “wyznawców innych religii”? Проте весь короткий текст про перемишльських малярів укладено саме на таких засадах. Не варто зупинятися на “відкритому” далі “Федькові з 1519 р.”, оскільки ім’я до літератури впроваджено ще 1997 р. – у знаній автору статті, до якої він відкликався¹¹. Зрештою, це майстер з прізвиськом – Ф. Горошкович чи Горошко. Саме як “Phyetskone picture dicto Hogoszko” він згаданий і в тому вже впровадженому до наукового обігу документі, на який покликався польський автор¹². Ф. Горошкович є також особою з біографією¹³, оскільки в перемишльських міських актах віднайшлося чимало його слідів, яких не побачили ні Ю. Т. Фразік, ні Є. Мотилевич.

Доказом продовження традиції цієї зафіксованої раними, вибраними зі значно ширшого контексту, свідченнями школи для автора має служити “informacja z 1647 roku o cechu złotniczym przy cerkwi katedralnej, do którego należeli m.in. malarze Aleksander Goszczowski i Sebastian Lochowicz. W dokumencie zostali oni nazwani malarzami władyki”. Автор відкликається до архівного документа, хоча до наукового обігу його виклад ще 1896 р. впровадив Фердинанд Бостель: “1646. Alexander Goszczowski malarz Jego Mości ojca episkopa przemyskiego, mieszkający na Władyczu (jurydyce władyki*); należał dawniej do cechu, w r. 1638 zabrano go z cechu, Sebastyana Włoskowica nazywa on swoim «dobrodziejem y magistrem», od którego «ćwiczenia w swoim rzemiośle z łaską Bożą wziął»”¹⁴. Тут “Lochowicz” втілюється в особі “Włoskowica”, проте не є “малярем владики”, а вчителем А. Гощовського. Зрештою, справу його прізвиська¹⁵, як і “різночитань” самого документа,

¹¹ *Idem*. Statut cechu złotników... – S. 5.

¹² *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 62.

¹³ Там само. – С. 62–64.

* Насправді в Перемишлі не було владичої юридики, й зазначений термін належить ділянці міста, у якій знаходилися собор та резиденція владики; здебільшого її заселяли українці.

¹⁴ *Bostel F.* Kilka wiadomości o złotnictwie i malarstwie w Przemyślu // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1896. – Т. V. – Szp. LXXXV.

¹⁵ *Александрович В.* Середовище українських малярів... – С. 237.

з'ясовано,¹⁶ й “дискусійний” маляр – знаний автору потомок італійського будівничого Петра, в документах званий, звичайно, Влоховичем (83).

Однак у запропонованій версії з'явилося ще щось зовсім виняткове – заведено мову “[o] cechu złotniczym przy cerkwi katedralnej”. Справа навіть не в тому, що відповідне місце оригіналу, природно, відкликається до “історичного” об'єднаного цеху золотарів, конвісарів та малярів. Коли з'являється “цех при соборі”, коли виклад ведеться на рівні такого сприйняття найважливіших компонентів структури міського суспільства, його складу та внутрішніх взаємозв'язків, ситуація однозначно виходить поза прийняте коло звичних наукових понять. Втім, насправді усе не виглядає аж так однозначно трагічно, але про те, як саме виглядає, – згодом. Поки варто вдатися до дальших прикладів, які ілюструють конкретні сторони авторської постави.

Є в тексті й інші виразні приклади читання “з докладністю до навпаки”. Чи не найяскравіший несе відкликання до документа 1512 р., яким король Зигмунт I “nakazał znieść wszystkie wprowadzane wobec Kościoła prawosławnego ograniczenia” (чого фахівці досі не вловили). При цьому відіслано до двох публікацій першоджерела та трьох позицій літератури (350). Насправді документ трактує зовсім про інше, й це власне на його основі у вступі того ж абзацу на попередній сторінці (без відкликання!) згадано тогочасні заходи католицької церкви, спрямовані на обмеження православно-го культу. Отож королівський лист скеровано до перемишльського владики; йому закинуто “вороже наставлення”, грозячи усуненням з кафедри. Однак прочитанням навпаки не закінчилося, й лист “незалежно” виявився ще й доказом, що “polityka biskupów przemyskich i kapituły łacińskiej zmierzała wyraźnie do unifikacji wielu form obrzędowości Kościoła prawosławnego z łacińskim, jako drogi do przechodzenia ludności prawosławnej na katolicyzm. Dał temu wyraz biskup Maciej, który w kazaniach wprost nawoływał, aby Rusini porzucili schizmę i przechodzili na katolicyzm” (!) (150). Найочевидніше, що й тут автор теж так само не зрозумів, про що йшлося, як і читачеві навряд чи вдасться з'ясувати, як католицький єпископ міг впливати на такі суто внутрішні справи православної Церкви, не кажучи про можливість “навпаки”.

Інший приклад читання засвідчив короткий виклад про друкарню перемишльського Троїцького братства (402) без найголовнішої унікальної в історії української культури її прикмети – вона друкувала лише гравюри. Про неї нічого не знали ні єпископ Григорій Лакота, ні Ярослав Ісаєвич: її впроваджено до наукового обігу щойно 1995 р.¹⁷ Проте автор явно не читав їхніх публікацій, а використав відповідні відомості за книжкою Барбари Льюренс.

Очевидним безпідставним перебільшенням є “зразкова” ренесансна фразеологія – нібито італійські будівничі в Перемишлі “zaszczepiali wśród

¹⁶ Там само. – С. 236–238.

¹⁷ *Його ж.* Друкарня перемишльського Святотроїцького братства (1675–1683 pp.). Непоцінована унікальна сторінка історії української культури другої половини XVII століття // Пам'ятки України. – 1995. – Ч. 3. – С. 125–129.

jego mieszkańców renesansowe wzorce życia”. Автор одразу ж іде набагато далі: “Pod ich wpływem kształtował się renesansowy typ mieszczanina” (85). Звичайно, італійські архітектори не могли не спричинитися до поширення на місцевому ґрунті відповідних взірців, проте, природно, їх не “защеплювали”. Як відомо, усе розпочалося задовго до них, й у широкому процесі переходу до нової після Середньовіччя системи культурного життя не випадало б наголошувати на якійсь особливій їхній ролі. Як і, зрештою, – спеціальних італійських слідів у перемишльському середовищі.

Проте, здається, автор не завжди й не у всьому контролював текст (надто переконливий доказ – численні “дрібниці”, про які далі). Бо ж як ще розуміти таке, наприклад, твердження: “Ujawniająca się intensyfikacja religijności wynikała ze wzajemnych oddziaływań sąsiadujących ze sobą grup wiernych” (346). Найкраще в ньому видно, звичайно, вияв “позахронологічності” та повну відсутність ширшого контексту як один з головних “кітів” застосованого методу. “Інтенсифікація релігійності” як далеко не внутрішній здобуток окремо взятої міської спільноти, а насамперед всемогутнього на цьому полі зовнішнього чинника чи може потребувати доведення?

Наведені нотатки при тексті виразно вказують на досить своєрідне читання, що, на жаль, на сторінках аналізованої книги є значно ширшим явищем з “безконечною” кількістю конкретних виявів. Рецензія, природно, не може слугувати всеохопною *summae theologiae* чи – тим паче – її заступати, але без прикладів не обійтись, оскільки вони здебільшого стосуються загальновідомих – як мало б бути – фактів історії міста.

Так, зокрема, вже на самому початку постає “istniejąca już przypuszczalnie w początkach XVI wieku drewniana cerkiew Bożego Narodzenia” (34) на Засяні. Проте це власне той храм, який ще в 1420-х рр. маляр-священик Гайль отримав від короля Владислава II Ягайла за малярські роботи на території Сандомирської, Краківської і Серадзької земель, що для Перемишля так само є загальновідомим фактом¹⁸. У книзі, правда, засяньська церква надалі фігурує богородичною (348, 359, 385, 386), дуже характерно, що без зазначення конкретного посвячення, що, видається, для XVII ст. вже діяло незмінною нормою. Зрештою так само Успенська церква на Вовчу – як Преображенська (348) чи “святого Спаса” (349).

З тим, що відбувалося у храмах та навколо них, теж ніяк не краще. Чи не найпоказовіший приклад – постаті дяків як шкільних учителів у XVI ст. й керівників церковного співу (401, 404). Насправді дяк, як і зараз, – насамперед помічник священика при відправленні літургії, а співом із широкою

¹⁸ Про Гайля і це королівське надання найдокладніше див.: *Александрович В.* Священик Гайль – маляр короля Владислава II Ягайла – і перемишльське малярство XIV–XV століть // *Александрович В.* Українське малярство XIII–XV ст. [= Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1]. – Львів, 1995. – С. 7–76. Пор. також: *Aleksandrowycz W.* Przemyski ośrodek malarstwa tradycji bizantyńskiej w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna.* – Łańcut, 2004. – Cz. II: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut-Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – S. 265–274.

розбудовою від кінця XVI ст. церковної музичної культури та поглибленням її “спеціалізації” заправляв, як він підписаний на знаменитому зображенні церковного хору у “Воздвиженні Чесного Хреста” з церкви в Ситихові поблизу Львова, “реєнт”.

Не менше, ніж у храмах, автор плутається й серед історичних осіб. “Ryb 50 bezek przywieziono na jarmark zimowy z dóbr należących do wojewody ruskiego Wojciecha Sieniawskiego” (257). Проте з-поміж Сенявських руськими воєводами були лише Миколай та Єронім¹⁹. Окрім того, ім’я Войцеха в цій родині не зафіксовано взагалі²⁰. До того ж, у самому документі згаданий, як виявилось, не руський воєвода Войцех Сенявський, а... подільський – Криштоф Сенявський (зрештою, так само... не засвідчений у джерелах). Насправді може йтися хіба про подільського воєводу Яна Сененського²¹.

Таких дрібних різного роду казусів, очевидних авторських (але чи тільки?) похибок набагато більше. У 1696–1697 рр. в місті не могла шкодити хоругва “Karola Stanisława Panie Kochanku Radziwiłła” (173), оскільки “Panie Kochanku” – народжений шойно 1734 р. внук тогочасного К. С. Радивіла з тим самим ім’ям. Так само підозрілою є хоругва “Jakuba Wiśniowieckiego” (174), принаймні в знаній українській княжій родині подане ім’я не зустрічається²². Не буде зайвим також зазначити, що “Korybut Wiśniowiecki” з переліку перемишльських старост (146) – Міхал Єремія Корибут Вишневецький, знаний “князь Ярема”.

Привертають увагу також численні дрібні курйози невичитаного, а нерідко й непрочитаного тексту. “W wyniku ożywionego ruchu budowlanego w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku, w związku z dobrą koniunkturą gospodarczą, wyraźnie zarysowały się trwale różnice między budynkami w centrum miasta, poza nim, na jego obrzeżach u przedmieściach” (87). Навряд чи випадало б визнавати такі “різниці” здобутком спеціально “італійської” епохи місцевого будівництва: принципову відмінність, швидше, мав визначати постійно чинний фактор, якого не бракує і в наш час.

Частина таких ситуацій стосуються дублювання поодиноких сюжетів. “Wały ziemne z drewnianymi parkanami i fosami” як оточення міста до середини XVI ст. (16) й водночас до 1520-х рр. (25). При викладі опису дерев’яного шляхетського двору поблизу дзвіниці собору із встановленим на ній годинником у трьох рядках двічі повторено вказівку на знаходження будівлі біля вежі (98). Через чотири рядки так само двічі переказано цехову норму, за якою челядник мав повідомити кожного майстра про намір робити шедевр і по тому просити згоди цехмайстра (222). Тут же, при

¹⁹ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Opracował K. Przyboś. – Wrocław etc., 1987. – S. 80–81.

²⁰ Див. біограми Сенявських: Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa; Kraków, 1996. – Т. XXXVII/1, zes. 152. – S. 87–149.

²¹ Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka; pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik, 1998. – С. 146.

²² Див.: *Czarnańska I. Wiśniowieccy: Monografia rodu.* – Poznań, 2007.

відзначенні прийнятого в різних цехах терміну на виконання шедевру, для стельмахів та колодіїв підряд вказано два і зразу ж після цього – чотири тижні. У контексті розмови про малярське оздоблення міщанських будинків на сусідніх сторінках (100, 101) повторено ті самі відомості про застосування релігійних зображень та орнаментики й далі так само двічі наведено згадку про відзначені в домі Кисельовському – у Кисельовського “krucyfiks malowany i św. Spasa obrazek” (у другому випадку останнє слово в цитаті поставлене перед двома попередніми). Окрім того, тут ще також насправді виразно йдеться не про настінне малярство, як прийняв автор, а різьблене мальоване Розп’яття й невелику ікону Спаса. Двічі зацитовано той же видаток 1558 р. в сумі 12 грошів на поставлення шибениці (154, 158). На сусідніх сторінках (269, 270) так само повторено лаконічне окреслення найпрестижнішої дільниці міста.

Не бракує у тексті й різною мірою “дивних” тверджень, з якими ніяк не можна погодитись. Терен жидівської дільниці виявляється... “dogodny pod względem handlowym. Tedy bowiem, od najdawniejszych czasów, przebiegał szlak drożny ze wschodu na zachód i południe” (68). “Ulica Żydowska wyszczególniona została w rejestrze podatkowym z 1521 roku, a więc musiała znajdować się na terenie należącym do miasta” (68). Певність тут цілком здатна утвердити як звична в таких випадках практика, так і пізніший місцевий урбаністичний переказ, оскільки жива пам’ять про цей елемент міської структури зберігається у місті надалі. Відзначений “bardzo atrakcyjnie prezentującą się łąkę zieloną arasową” (108) тратить на “атракції”, якщо застосоване окреслення в’язати не зі знаними в новітній польській культурній традиції арасами – шпалерами, а із властивим, поданим тут у дещо змінений за знаним при звичаєм тих часів версії, значенням – “harasowy”, що вказує на тканину одного з поширених гатунків.

Подібний приклад непродуманого цитування постає і за переписаною з документа фразою про вилюднення міста “tak drastycznie, że trudno było znaleźć «ludzi rzeczy dawne pamiętających»” (175). У джерелі йшлося, цілком очевидно, не про відсутність представників старшого покоління взагалі, як сприйняв автор, а лише тих, хто б пам’ятав давні часи: різницю доводити не випадає. Окрім того, описана в такий спосіб ситуація найочевидніше постала за цілком конкретних умов, тому покликання на дату було б ніяк не зайвим.

Згадка про цехові акти, поряд із міськими, наповнені скаргами на цехмайстрів (217), викликає запитання не лише про самі цехові акти, відсутні як у переліку використаних джерел, так і у давнітій літературі про місто. Водночас неминуче постає логічне запитання, яким чином до цехових книг могли потрапити скарги на цехмайстрів, якщо записи в них вели та контролювали ті ж цехмайстри.

Христофор Боцан не може бути віднесений до осілих у місті будівничих з Італії (84), бо міг перебувати в тутешньому середовищі тільки короткий час: є відомості про його проживання в Тернополі та смерть не пізніше

1570 р. на службі в тодішнього власника міста – князя Василя Костянтина Острозького²³.

Знана перемишльська дільниця Владиче на сторінках книги несподівано з'являється у контексті далеко з-перед середини XVI ст., коли вона складалася історично як окрема дільниця міста (13).

Є ціла низка і зовсім дрібних курйозів на зразок привілею короля Владислава II Ягайла для жидів з 1367 р. (sic!) після привілею Казимира Ягеллончика 1453 р. (69). Дату, як видно, запозичено з раніше згаданого привілею короля Казимира III. Таку ж помилку несе й наступна згадка: “Przywilej Jagiełły z 1505 r. nadany biskupowi przemyskiemu Anastazemu” (350). Окрім того, “Śniatyn” виявився “na Podolu” (258), а мечники – серед будівельних спеціальностей (239). Варте згадки й духовенство, яке прибувало в різних справах до “któregoś z trzech biskupstw chrześcijańskich” (206). Виразно вимагає пояснення, якщо це тільки не невичитаний ляпсус, “Balzer Niemiec francuskiej roboty” (276). Свідченням безперечного “нечитання” є поданий 1868 р. замість 1668 (86) чи “нелегальні” версії іменування львівського історичного архіву (271, 276) замість офіційної його назви.

Не бракує й геть уже скромних дрібниць, які зі свого боку так само виразно показують, що тексту не вчитав ні автор, ні інші причетні особи. “Wykwintne” (226), “kopnej” замість “konopnej” (227), “bok” замість “obok” (297), “Haupt[f]leysz” (282), “s. 2006” (328, ргзур. 93). Їх можна було б і не згадувати, якби в природі “дрібниці” мали здатність існувати окремо від реалій поважних, а не бути рівноправними із ними.

Однак, крім цих численних різнорідних похибок, є ще один вартий уваги незмірно істотніший, важливий для перемишльської ситуації, момент, який вимагає докладнішого розгляду. Книзі виразно шкодять об'єктивно притаманні Перемишлеві як місту зі зміненою у процесі його історичного розвитку домінуючою спільнотою та визначеною нею історичною традицією безперечні елементи непережитого, наполегливо підсилювані певними чинниками середовища “переможців” “тихого братнього спору” польської та української сторін, й очевидне своєрідне наставлення щодо української складової історії міста загалом.

Уже йшлося про те, як така постава вплинула на трактування найдавнішої епохи. Належить до прописних істин середньовічної доби міста, що собором із встановленням місцевої єпархії стала замкова церква князя Володаря, яка, за свідченням Яна Длугоша, існувала вже перед 1124 р. Так само добре відомо, що після того як, за словами того ж Я. Длугоша, 1412 р. король Владислав II Ягайло відібрав її від православних, передавши католикам, – вона стала ще й кафедральним костьолом. Споруду розібрано 1460 р.; тоді з омитих “від схизми” у водах Сяну кам'яних блоків збудовано вівтарну частину існуючого кафедрального костьолу. У тексті є згадка про походження будівельного матеріалу “w części z rozebranego kościoła katedralnego

²³ *Александрович В. С.* Архітектура і будівництво // *Історія української культури: У 5 т. – К., 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 631.*

(sic!) na zamku p.w. Jana Chrzciciela” (13). І нічого більше. Для автора найдавнішим собором мала бути... ротонда на замковому узгір'ї, й саме до неї “pozostającej w tym czasie (sic!) w rękach prawosławnych” перенесено латинську кафедру (13). В історії Київської митрополії не засвідчений випадок, аби собором служила ротонда... Втім, ця історія для Є. Мотилевича теж поза “східною зоною інтересу” з усіма неминучими звідси наслідками.

Хоча залишки перемишльського собору відкрито й досліджено і навіть у найновішій історії міста для нього знайшлося декілька сторінок²⁴ (Н. В.: одна з двох найдавніших монументальних пам'яток міста та регіону), нині на замковому узгір'ї немає найменшого сліду по ньому (незважаючи і на те, що майже півстоліття він був кафедрою місцевої дієцезії). Не випадок, звичайно, розважати, чи автор став жертвою цього “цілеспрямованого безпам'ятства”, чи то сам у такий (найочевидніше якнайневигідніший для себе) спосіб доклався до його дальшого утвердження. Якщо пропорцію щодо найдавнішої історії “витримано” так своєрідно, то як мало вестися у “рідній” для автора добі?

Українців і тут надалі “не повинно бути”. Уже на перших сторінках при описі найдавнішого міського пейзажу церков бути не може. “Od drugiej połowy XV wieku zdecydowaną przewagę liczebną w mieście posiadała ludność polska (łacińska)” (58). Те, що, як написав свого часу знаний польський історик Владислав Лозінський щодо ніяк не менш “спірною” Львова, в ньому було “mało Rusinów lecz dużo Rusi”, до автора теж не промовляло. Буквально: “narastanie konfliktów religijnych w Przemyślu w XVII wieku nie zachęcało do osiedlania się tu osób należących do innych Kościołów niż rzymskokatolicki” (85). Що на сторінках книги немало прикладів того, як, попри “nie zachęcanie”, українців не бракувало й вони навіть посідали помітні позиції у міській спільноті – тут теж не доцінено.

Щодо українців таке “недобачування” – послідовно хронічне. “Blżej nierozpoznane zbiory biblioteczne gromadzone były przez władzę i jego urząd, w szkole i bractwie Św. Trójcy. Wykorzystywane były zapewne prawie wyłącznie w kręgu duchowieństwa i niektórych członków bractwa umiejących czytać” (403). “Збірки владики” після ліквідації Перемишльської єпископської кафедри опинилися в Бібліотеці Народовій у Варшаві й, природно, здатні немало що підказати стосовно українського культурного життя у Перемишлі, проте таких матеріалів автор так само не сягав (як, зрештою, не вдавався до відповідних свідчень і з латинського культурного кола).

“Szpital katedralny w początkach XVI wieku znajdował się w trudnej sytuacji gospodarczej, uzyskiwane dochody nie wystarczały na jego utrzymanie. Tym bardziej, że z funduszy brackich utrzymywany był także diak i dzwonnik cerkiewny. Z tej trudnej sytuacji próbował go wydobyć biskup Antoni Radyłowski, zapisując na jego rzecz zagrodę czerwencyńską, z rocznym dochodem 6 zł. W

²⁴ Koperski A. Początki osadnictwa słowiańskiego i rozwój wczesnośredniowiecznego Przemyśla // Dzieje Przemyśla. – Przemyśl, 2004. – Т. 2, cz. 2: Analiza źródeł y synteza / Pod red. A. Koperskiego. – S. 129–132.

sumie jednak podstawy materialne ich działalności były znacznie skromniejsze niż szpitala polskiego, na co istotny wpływ miała niska pozycja ekonomiczna ludności ruskiej – przeważnie przedmiejskiej, czerpającej dochody z uprawy ziemi, prostych rodzajów rzemiosła y usług. Nie bez znaczenia była także duża ilość (ok. 20) utrzymywanych w nim pesjonariuszy” (211). Так укладений текст включає виразні суперечності. Якщо шпиталь був так скромно забезпечений, то як міг утримувати так багато осіб? Якщо його ситуація справді була аж такою скрутною, то наскільки би її виправив річний прибуток у сумі 6 зл.? Варто б задуматися, чи справді наведені факти несуть ту вимову, яку з них вичитано.

Наголошуючи далі “wieloplaszczyznową różność osob z tego kręgu narodowego”, Є. Мотилевич ствердив буквально таке: “Z tego zapewne powodu nie obejmowali stanowisk w urzędzie radzieckim jak i w sądzie wójtowsko-ławniczym. Przypuszczać można, że różnice były na tyle duże, że społeczność ruska nie wykazywała dążeń do udziału w zarządzaniu miastem” (61). Через сторінку йдеться про королівську заборону 1572 р., що лиш підтверджувала значно раніше випрацювану практику²⁵, за якою подібних “dążeń” під польською короною бути не могло. З-поза кола перемишльського варто пригадати безперервну війну за свої права українського міщанства Львова²⁶.

Слабке репрезентування русинів у “ширшій торгівлі” “związane było zapewne z brakiem tradycji w wykonywaniu wśród nich tego zawodu, wymagającego zresztą angażowania dużych zasobów pieniężnych, których w tej grupie związanej z prostymi zawodami rzemieślniczymi i rolnictwem na ogół brakowało” (62), що заперечують наведені зразу ж після цього відомості про багатих українських купців та коваля Кузьму, який 1540 р. власним коштом збудував мурований собор, – явище в історії безпрецедентне. Водночас маємо і яскравий приклад переляку “господаря” з приводу того, що “jeden z schizmatyków kamienicę za złotych pięć tysięcy kupił najprzedniejszą i inny teraz targują, przyjdzie do tego, że nas katolików z rynku wyprą i wykupią” (68). Втім, ситуація – znana “історична”, не пережита й досі, бо ще навіть з початком 1990-х рр. місцевий патріот-урядовець акурат так само бив на сполох у локальній пресі, що вигнані свого часу при здійсненні знаменитої акції “Вісла” українці повертаються, переймаючи місто.

У тому ж світлі автор сприйняв і проблему богородичного шанування, явно так само нічого не знаючи про відповідний – винятково широко розбудований – аспект історичного досвіду Київської Церкви: “przejawy kultu maryjnego występowały także w Kościele prawosławnym. Jego centrum była

²⁵ Див.: *Janeczek A.* Excerptis schismaticis. Upośledzenie Rusinów w przywilejach prawa niemieckiego Władysława Jagiełły // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1984. – Т. LXXV. – Zesz. 3. – S. 527–542. Є. Мотилевич наводить цю статтю серед використаної літератури (416).

²⁶ Найкраще її викладає, природно, застаріла, проте не замінена й досі хроніка Львівського братства: *Зубрицкий Д. И.* Летопись Львовскаго Ставропигийскаго братства. – Львов, 1926.

cerkiew pod wezwaniem NMP Bogurodzicy na Zasanu. Nie był on jednak już w tym czasie tak żywy jak w średniowieczu, natomiast pewne jego nasilenie daje się zauważyć już w Kościele unickim nie bez wpływu Kościoła łacińskiego” (359). Унійний контекст, природно, визначала атмосфера нової доби з неминучим для цього кола зверненням до латинського досвіду.

“Czasu budowy cerkwi katedralnej na Władyczu sięgają początki związanego z nią Bractwa Ubogich św. Jana. Pod jego opieką znajdowała się także cerkiew Świętej Trójcy na Przedmieściu Lwowskim. Do najważniejszych obowiązków bractwa należało zapewnienie duchownym mieszkania, wyżywienia i odzieży, utrzymanie szkoły i w dobrym stanie budynku obu cerkwi (sic!) wraz z otoczeniem, zarządzanie szpitalem y majątkiem brackim” (360). Водночас: “Skupiały się one przede wszystkim na organizowaniu życia religijnego w cerkwiach, pomocy charytatywnej i nauczaniu dzieci” (382). Отож насамперед очевидним нонсенсом є твердження, нібито собором і Троїцькою церквою опікувалося одне братство. Так, ніби автору не відомо, що це (у контексті, про який йдеться у конкретному наведеному випадку) насамперед – і виключно – об’єднання парафійян. Звідси відкликання до “Bractwa Ubogich św. Jana” – єдино свідчення про те, наскільки опановано об’єкт інтересу. Водночас те ж нерозуміння видає й запропонований перелік природно визначених парафіяльними потребами обов’язків братства (з виразним наміром уполісвідження).

Вельми показовими є також уявлення про соборну школу, програма якої, за словами Є. Мотилевича, включала “czytanie pism liturgicznych, śpiew cerkiewny i sporadycznie pisanie. O niskim poziomie nauczania w tej szkole świadczy podjęta w 1592 roku przez władzę M. Kopystyńskiego próba jej zreformowania przy pomocy bractwa Uspieńskiego we Lwowie” (401). Зазначимо лише не побачене очевидне: реформу викликав не так сам попередній рівень, як природне для того часу усвідомлення потреби піднятися до нових можливостей, заданих зреформованою львівською братською школою.

Так само пропагандистськи суперечливим із ранішим викладом є твердження: “Zasadniczy przełom w poprawie religijności wśród duchowieństwa, a szczególnie wiernych nastąpił po przyjęciu unii przez Inocentego Winnickiego” (386), бо наперед відомо, на якій “поправі” автору залежить.

Очевидна “українська проблема” має ще й аспекти виміру, пов’язаного з самим іменуванням українців. Так, зокрема, цілком певно про одну особу йдеться у реченнях: “Burmistrz Marcin Umiński zatrudnił Monikę szynkarke ruską” (53); “U Marcina Umińskiego służyła Mańka szynkarka” (67). Показово, що в другому випадку виведене, як можна здогадуватися, з тексту документа окреслення національно-культурної належності відсутнє. Його брак не викликає ніяких запитань на зразок першої цитати, де неминуче постає дилема, як це “ruska” могла мати ім’я Моніки. Звичайно, міг “спрацювати” писар. Проте друга цитата переконує, що у його ролі виступив сам автор, припустившись очевидної полонізації. У тексті це не поодинокий випадок. Згадка про “rzemieślnika wiejskiego Leszka Kozaczka z Wilcza, poddanego władzyki przemyskiego, ktorego szewc cechowy Szymon Szczurek «przejął do

spółki»” (247) найочевидніше так само стосується українця Леська Козачка (Козачок). Шукати його в особі, поданий у покажчику як “Kozaczka Leszek”, мало хто б додумався. Інший не менш показовий приклад пропонує Труш серед “legitymujących się niemieckim pochodzeniem” (56). “Німецькість” дуже проблематична з огляду на знаного маляра першої третини XVI ст., священика церкви Успіння Богородиці в Торках поблизу Перемишля, якого документи водночас іменують також Тарасом²⁷. Це вказує на прийняте в тогочасному українському середовищі значення імені, яке в книзі репрезентує пивовар Тарас (98, 108). Зрештою, відзначені як власники кам’яниці на Львівській вулиці Труші – українська родина, до якої належав і маляр; саме він придбав цю кам’яницю 1527 р.²⁸. Однак у польськомовному тексті автор послідовно стосує до українців польські версії імен, що неминуче впроваджує полонізацію. Ще простіше дати раду з такими прикладами, як уніатські єпископи “Jan Popiel” та “Szymon Hulewicz” (381), “Jan Małachowski” (382). Проте коли доходить до міщанства, вловити “zabieg” не так легко. “Jan Kraiński”, наприклад, виглядає на чистокровного поляка з діда-прадіда (385), якби не належність до Троїцького церковного братства. Цілком міг би зійти за такого й згаданий разом із ним “Jan Teteruch”. Природно, менше скидається на поляка третій братчик – “Daniel Fedorowicz”. Без зазначеного братського контексту потонули б у “польському морі” й Hrehory Gierny, Paweł Paślawski, Stefan Suchocki чи Katarzyna Drohobyczanka (385). Такі приклади можна б продовжити, проте й наведених досить, аби вловити очевидну тенденцію, а водночас – не менш виразну проблему.

Як уже наголошувалося, внаслідок особливостей історичної долі Перемишля та специфічного переплетення на його ґрунті об’єктивно протилежних інтересів “українське питання” неминуче наділене ознаками дискусійності для кожної зі сторін “перемишльського інтересу”. Наскільки Є. Мотилевич піднявся понад “найгострішу полеміку”? Текст ніби послідовно уникає знах “гранично” гострих формулювань. Хоча, як показано на конкретних прикладах, водночас не втрачається нагода відверто наголосити меншовартісність “небажаної” сторони. Із традиційного набору стосованої у таких випадках фразеології прямо не пригадано хіба що “цивілізаційної місії”, виразно присутньої, однак, за однозначно схвальними відгуками на адресу “цивілізованих”, навернутих схизматиків – уніатів. Як неодноразово показано, автор нерідко схильний відходити й від історичної правди там, де сам він спостерігає її “з-за барикади”.

Докладніше опрацювання тексту поза поверховим сприйняттям об’єктивності послідовно виводить на перший план далеко не безсторонній підхід. Прискіплива джерелознавча критика дозволяє побачити в опублікованому не лише саму офіційно викладену позицію, а й немало з приватних, не призначених для публічного оголошення “розмов на кухні”. Наведений

²⁷ *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 54–55. Його ім’я до наукового обігу впроваджено: *Frazik J. T. Zaręs...* – S. 501.

²⁸ *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 55.

підбір прикладів, виразно оминаючи довгу історію вироблення переконаності нинішніх господарів у меншовартісності української сторони, засвідчує безперечне працювате зосередження на її утвердженні. Хоча водночас не бракує численних доказів, що це не переконання, а позиція. Тому, природно, не вдалося уникнути ситуацій, коли певні факти перекреслюють “меншоукраїнські” побудови, оскільки Є. Мотилевич, працюючи з джерелами, все-таки належить до хронікерів ширшого охоплення дійсності. Так, наприклад, зусилля показати меншовартісність українського шкільництва однозначно розбиваються об один наведений факт: “Umiejętność czytania i pisania nie była obca także wśród dziewcząt z rodzin ruskich, co potwierdza wzmianka o Tańce Pikulickiej – służącej mieszczańki Nehrebeckiej, która dokonywała jakichś wpisów w księgę cerkiewną” (326). Як зазначалося, автор наполегливо переконує читача, що до книжки здатні були доступитися лише вибрані члени братства, а у школах ледве чи вчили читати (401). Проте водночас виявляється, що й дівчина-служниця з підміського села (на це вказує її “прізвище”) здатна дати раду з грамотою навіть на рівні внесення записів до церковних книг. Звичайно, це винятковий зафіксований факт, але за ним, природно, здатна стояти ширша тенденція. Зрештою, він відповідає й знаному подиву Гійома де Боплана щодо грамотності українських дівчат. Натомість візія зразка голосного єзуїта Петра Скарги, що “русини” своїх шкіл та грамоти не мають і мати не можуть, коментарів, звичайно, не потребує. Як і “тверде” переконання, що все повинно було направитися з приєднанням до унії та єзуїтської освіти: зайве пригадувати, що поправилося і – головне – якою ціною.

Не менш показовим є й інший момент. Послідовно, як зазначалося, наголошуючи перевагу в самому місті з-перед кінця XV ст. польського елементу, автор акцентував на відступах від зобов’язуючої моди й мимохідь зауважував, що вони “kształtowały się pod wpływem lokalnej tradycji przy znacznych wpływach kultury ludowej o silnych akcentach ruskich” (280). Так на сцену знову виходить правда, проте так само з-поміж “правд”, не найбільше бажаних у власному культурному колі автора.

Ті самі міркування постають і при пропонованих інтерпретаціях господарського становища корінного населення міста. Послідовно стверджуються його підпорядковані позиції й “нездатність” до активнішого господарського життя, проте водночас не бракує конкретних прикладів того, як серед українців, незважаючи на їх систематичне упослідження, було чимало підприємливих особистостей з немалим достатком й поважним становищем у місті. Серед тих, кого поміж переліченого патриціату навіть за полонізованими прізвищами слід віднести до українців, у першій половині XVII ст. можуть бути вказані Michał Teteruch, Iwan Kuźnicz, Tereszkiewicz (41). А наведений переляк від придбання кам’яниці тим більше підтверджує слушність такого висновку.

Може, ця остання опозиція найвиразніше наголошує на очевидній двоїстості автора. З одного боку, на продовження знаної патріотичної ідеї, він – прихильник послідовно “гострого” трактування українців, водночас

з іншого – не менш очевидно, що позиція безперервного натиску, якої не бракувало аж до найновіших часів, не була постійно домінуючою. До цього схилило саме співіснування обох спільнот у рамках єдиного міського організму й неминучі взаємні інтереси на зразок того ж Леська Козачка – спільника цехового шевця Шимона Щурека. Зрештою, таких стосунків у “господарів” немало було й на інших напрямках. Показово, що зацікавленим представникам патриціату вдавалося нехтувати навіть особливо гострим тиском на протестантів, приймати їх на проживання та заводити з ними купецькі інтереси (85–86). Наведені приклади переконливо показують, що “ультра”-позицій нерідко не дотримувалися навіть самі їх ініціатори й ті, хто за становищем мав перестерігати відповідні вимоги. Так вимагала “теорія”, нерідко, зрештою, накинута іззовні. Повсякденна практика, природно, ставила свої вимоги й вносила неминучі корективи – якщо їх тільки не правили заради “інтересу”. Так було в житті, так, зрештою, окрім виразно накинутих моментів, проблема постає й зі сторінок книги. Навіть коли це сталося проти волі автора...

Опрацювання опублікованого тексту переконує, що не лише автор не здав собі труду уважно його вчитати. Так само недопрацював і редактор. Те ж доводиться ствердити й щодо рецензента – у вихідних даних передбачено рецензентів (4).

Не можна не відзначити й того, що недоопрацьованим виявився й особовий покажчик. Його перегляд переконує, що він далеко не повний: немало персоналій пропущено зовсім, а про тих, які згадуються у тексті частіше, внесено далеко не всі нотатки. Не бракує також безпідставного об’єднання відомостей про різних осіб. З перших можуть бути вказані, наприклад, Stanisław Jańdziński (109), Taras piwowar (96, 108), Mańka szynkarka (67), Fedina, syn Iwańcza malarza (401 – пропущені обоє), Lochowicz Sebastian (407), він же Sebastian (Włochowicz) (53), Maruchna донька Demetrego (316 – пропущені обоє), Wojciech z Pilzna (357, 363), маляр Józef (102), пропущений Stefan Wargocki (50) віднесений до позиції Wargocki Paweł. Не пощастило навіть королеві Казимирові Ягелончику (69). Не віднотовано папу Павла V (364), королів Владислава II Ягайла (69) та Зигмунта Августа (347), Андрія П’ятисотника (105, 108, 286, 287), хоча згадки про них на інших сторінках до покажчика внесено. Шляхтича Piotra Kowalowskiego (50), Stanisława Kowalowskiego (101) та Laurentego Kowalowskiego (108–109) вписано без імені під “спільним” прізвищем Kowalowski. Так само об’єднано szlachcica Grzegorza Grochowskiego (43) та biskupa Grochowskiego (371), а згаданого на одній сторінці з першим із них ks. Jerzego Grochowskiego z Grochowic – пропущено.

Очевидним виявом цілковитої анархії є також спосіб подачі відкликаних та перелік використаних джерел і літератури. Тут насамперед часто порушено загальноприйнятую логічну систему й відсутнє чітке дотримання будь-якого порядку. Нерідко після скорочень бібліографічного опису при повторному відкликанні його знову наведено повністю (8–62, 65, 76, 195, 196, 201, 214–314) або ж удруге він подається без скорочення (7–377, 99–312, 36–39,

15–24, 37–111). Інша похибка – неодноразові відсилання до оригінального привілею золотарів, конвісарів та малярів 1625 р., після яких використано, однак, його публікацію (215, 217, 220, 222–241). Окремі сторінки вказують на внесення доповнень до раніше опрацьованого тексту, не врахованих при редагуванні покликань (126, 176, 178, 181, 247).

Найвиразніше непорядкованість і “нерозбірливість” засвідчує перелік використаних джерел та літератури, насамперед остання його частина. Хоча при джерелах теж привертають увагу свідчення прикрих недоглядів. Так, згаданий привілей об’єднаного цеху золотарів, конвісарів і малярів (у документі фах за усталеною цеховою традицією, посталою у процесі укладення професійної спільноти, постійно подається саме у такій послідовності, знаний також за актами львівського цеху, — а не малярі перед конвісарями), насправді має дату не 6 грудня (412), а 6 жовтня, вказану, до речі, на наступній сторінці в описі публікації цього документа та відповідному покликанні на неї ж у тексті (241). Окрім того, сигнатура 80 при ньому подана так само помилково – усі покликання на оригінал у підрядкових примітках правильно подають 81. Зовсім незрозумілою є друга позиція використаних матеріалів Архіву Перемишльської греко-католицької кафедри, подана в такому вигляді: “Sygn. 11 suplem. 148”. Так само не сприймається присутність у переліку залучених джерел як поодиноких архівних сигнатур зазначення конкретних використаних сторінок, вписаних, хоча й вибірково, у більшості описів. Аналогічно сторінки з’являються й у зіставленні літератури, хоча також лише при вибраних публікаціях. Тут навіть не всі позиції подано за алфавітом, й, наприклад, книжки А. Лапінського та Г. Рибуса опинилися поміж публікаціями Т. Сьліви й до них додано ще також роботи В. Сарни та М. Шора. Окрім того, деякі описи повторено двічі у різних місцях. Це стосується студій А. Борча про військові дії на території Перемишльської землі часів “Потопу”, В. Сарни про перемишльських латинських єпископів та М. Шора про перемишльських жидів. Зрештою, єдина залучена книжка І. Шараневича внесена двічі підряд.

Бібліографічні описи нерідко подано з очевидними помилками. Так, знана монографія В. Лозінського “Prawem i lewem” має пропущений підзаголовок “Opis obyczajów na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XVII wieku”, а так само неодноразово перевидана інша популярна його книга – назву “Życie polskie w dawnych wiekach”: друге її слово пропущено як у переліку, так і в підрядковому покликанні (315). Зрештою, таке зіставлення має ще й інші різновиди своєрідного послуговування літературою. “Patrycyat i miszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku” В. Лозінського використано чомусь у виданні 1890 (57, 418) і 1902 (52) рр. За таких обставин неминуче закрадається питання, чи автор справді мав їх у руках, чи переписав поклики за чийогось посередництва? Привертає увагу й те, що до окремих позицій, як і при переліку джерел, теж чомусь додано сторінки. Виявляється, це результат насамперед своєрідного використання новітніх технічних можливостей – описи скопійовано з відповідних відсилань. У переліку відсутні окремі позиції літератури, на яку є покликання у тексті. Зокрема, пропущено неодноразово використану (401,

402, 403) книгу про церковні братства Перемишльської єпархії (*Lorens B. Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku.* – Rzeszów, 2005), а статтю зі львівського збірника 1929 р. віднесено в покликанні (249) до... новітньої історії Перемишля (!).

Водночас перелік пропонує такі описи, як, наприклад, “*Zapiski Towarzystwa im. Szewczenki, t. IV*” (420), хоча мала б бути названа стаття, опублікована в “*Записках*”. Найзаслуженіша українська інституція, як відомо, має назву “Наукове товариство імені Т. Шевченка”. При описі вміщеної у ньому статті О. Лотоцького науковий збірник зашифровано як “*ZN NTSz*” – відповідне покликання у підрядковій примітці (347) назву подає правильно.

Важко повірити, що автор зробив усе це власноруч чи що бачив остаточну повну версію видрукуваного тексту...

Перелік зауважень насправді мав би бути значно довшим, проте завдання рецензента не зводиться до виловлювання помилок. Його обов’язок полягає в іншому. На тлі дотеперішніх студій над історією давнього Перемишля можна було сподіватися, що перша монографія стане справжнім відкриттям цього виняткового міста в одному з важливих аспектів його історичного минулого. Сам текст переконує, що автор зібрав немало унікального матеріалу. На жаль, поставлене завдання виявилось свідомо полегшеним на всіх можливих напрямках. Ті з них, які на кінцевому результаті заважили найбільше, – явно недостатнє освоєння теми, вузький, суто “документальний” (насправді неминуче псевдодокументальний) підхід, намагання провадити виклад без належного врахування всього, вже зробленого раніше, й водночас – обов’язкового ширшого контексту в різних його вимірах. Щодо української теми, місце якої в історії Перемишля обстоювати не випадає, то вона виявляється суцільною “вилазкою на чужий терен”, до того ж, – нерідко очевидно непотрібний, зі всією якнайширшою гамою неминучих неунікненних наслідків.

Історія міського суспільства такої надзвичайно барвистої епохи, якою були XVII та XVIII ст., природно переповнена яскравими індивідуальностями й фактами. Перемишль не був винятком із цієї повсюдної закономірності – знаю з власного досвіду фронтального перегляду актових книг міського архіву XV–XVII ст. Однак якраз цього найціннішого скарбу – особистостей міста – тих, хто цілеспрямовано (і всупереч) зробив його таким, а не іншим, на сторінках видання шукати марно. Можна натомість знайти завідомо зануджуючу статистику, скільки відсотків щось (хтось) становив від чого і т. п. Окрім того, як переконують аж надто численні різнорідні приклади, ні автор, ні жодна з причетних до появи книги осіб не завдали собі труда уважно вчитати її текст. Особливо на завершальному етапі видавничого процесу, коли роль автора, природно, набуває виняткового значення. Внаслідок цього текст виявився не доопрацьованим і, як результат, – давно потрібна позиція в літературі про Перемишль – не написаною попри всі очевидні докладені для цього зусилля. Зацікавленому читачеві випадає надалі залишитися в очікуванні так потрібної праці з описом однієї із найцікавіших міських спільнот знаного історичного регіону.

Що ж до “тихого братнього спору” у репрезентованій версії, то є очевидним, що погляд на Україну й українську присутність у Польщі очима міфу “східних окраїн”²⁹ з його послідовно домінуючою “любов’ю до слуг”³⁰ належить до вже досить віддаленого романтичного минулого: навіть книга про війну не може бути продовженням війни... Саме небажання автора книги зрозуміти цю просту істину й стало головною спонукою до написання такої зовсім не короткої, попри очевидні скорочення, рецензії.

²⁹ Бовуа Д. Міф “східних окраїн”, або як йому покласти край // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5: ПРОСФΩΝΗΜΑ: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – С. 125–138.

³⁰ Там само. – С. 135.